

УДК 347.73: 351.941:165.12

Гулак Олена Василівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного
та фінансового права*

*Національний університет біоресурсів
і природокористування України*
ORCID: 0000-0001-9004-0185

Ладиченко Віктор Валерійович

*доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства*

*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*
ORCID: 0000-0002-7823-7572

Слюсаренко Сергій Вікторович

*кандидат юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного та
фінансового права*

*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*
ORCID: 0000-0002-6718-222X

<https://doi.org/10.25313/3083-7774-2026-4-2>

МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ ГОСПОДАРСЬКИХ ОПЕРАЦІЙ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ ПЛАТНИКІВ ПОДАТКІВ У СИСТЕМІ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ: ПРАВОВА ВИЗНАЧЕНІСТЬ, ПРОЗОРИСТЬ І ЕФЕКТИВНІСТЬ

Анотація. Вступ. Сучасний розвиток податкових правовідносин в Україні характеризується посиленням контролю за господарськими операціями та водночас підвищеною увагою до захисту прав платників податків. Проте існуючі механізми податкового контролю та процедури оскарження рішень контролюючих органів часто не забезпечують належної правової визначеності, прозорості та ефективності. Надмірний формалізм перевірок, фрагментарність нормативно-правових актів, відсутність уніфікованих процедур і недостатня інтеграція цифрових інструментів створюють ризики порушення прав платників, збільшують адміністративний тиск та сприяють виникненню спорів. Неефективність існуючих механізмів захисту прав платників податків знижує довіру до податкової системи, створює передумови для необґрунтованих донарахувань та правових конфліктів. Проблематика дослідження полягає у необхідності поєднання ефективних механізмів контролю господарських операцій із прозорими, доступними та правово визначеними процедурами захисту прав платників податків, що забезпечить баланс між інтересами держави та правами бізнесу і громадян.

Мета. Метою дослідження є комплексне вивчення механізмів контролю господарських операцій у сфері податкового контролю та аналіз ефективності адміністративних і судових способів захисту прав платників податків з точки зору правової визначеності, прозорості та забезпечення балансу між інтересами держави і суб'єктів господарювання.

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження стали: 1) нормативно-правове забезпечення у сфері регулювання податкового контролю та судового захисту прав платників податків; 2) праці вітчизняних та зарубіжних науковців, присвячені аналізу механізмів контролю господарських операцій та захисту прав платників податків у системі податкового контролю. В процесі дослідження було використано систему наукових методів пізнання: аналітико-правовий, аналізу та синтезу, порівняльно-правовий та логічного узагальнення.

Результати. У статті досліджено сучасні механізми контролю господарських операцій у сфері податкового адміністрування та їхній взаємозв'язок із захистом прав платників податків. Особлива увага приділена правовій визначеності, прозорості та доступності процедур оскарження рішень, дій і бездіяльності контролюючих органів, що забезпечують баланс між інтересами держави та правами платників податків. Проаналізовано нормативно-правову базу, включно з положеннями Податкового кодексу та Кодексу адміністративного судочинства, а також практику застосування адміністративних і судових механізмів захисту прав. Окремо розглянуто механізми ідентифікації, перевірки та контролю

Copyright © The Author(s).

This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License 4.0 (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

господарських операцій, їх роль у підвищенні ефективності податкового контролю, запобіганні зловживанням та забезпеченні фінансової дисципліни. Підкреслено значення автоматизації та цифрових інструментів у процесі моніторингу господарських операцій для своєчасного виявлення ризикових транзакцій, зменшення адміністративних спорів і підвищення ефективності контролю. Акцентовано необхідність стандартизації процедур, інтеграції інформаційних баз та застосування ризик-орієнтованого підходу для забезпечення об'єктивності перевірок та збереження довіри платників до системи податкового контролю. У статті доводиться, що ефективне поєднання правових, організаційних і технологічних інструментів контролю господарських операцій, разом із прозорими та доступними механізмами оскарження, є ключовою передумовою стабільності податкової системи та захисту прав платників податків. Аргументовано потребу удосконалення нормативно-правового регулювання, підвищення прозорості процедур та інтеграції цифрових технологій у систему контролю та захисту прав платників.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розвитку автоматизації моніторингу, обґрунтуванню необхідності застосування ризик-орієнтованого підходу та інтеграції цифрових платформ для своєчасного виявлення порушень і мінімізації адміністративного тиску на сумлінних платників. Це надасть змогу оптимізувати механізми контролю господарських операцій та захисту прав платників податків у системі податкового контролю з точки зору правової визначеності, прозорості та забезпечення балансу між інтересами держави і суб'єктів господарювання.

Ключові слова: податковий контроль, господарські операції, захист прав платників податків, правова визначеність, прозорість процедур, адміністративне оскарження, ризик-орієнтований підхід, автоматизований моніторинг, податкові спори, цифрові інструменти.

Проблематика дослідження. Сучасний розвиток податкових правовідносин в Україні характеризується посиленням контролю за господарськими операціями та водночас підвищеною увагою до захисту прав платників податків. Проте існуючі механізми податкового контролю та процедури оскарження рішень контролюючих органів часто не забезпечують належної правової визначеності, прозорості та ефективності. Надмірний формалізм перевірок, фрагментарність нормативно-правових актів, відсутність уніфікованих процедур і недостатня інтеграція цифрових інструментів створюють ризики порушення прав платників, збільшують адміністративний тиск та сприяють виникненню спорів.

Особливої актуальності ці проблеми набувають у контексті автоматизованого моніторингу господарських операцій, де високі обсяги даних та складність оцінки економічного змісту операцій потребують вдосконалених аналітичних інструментів і чітко регламентованих процедур. Неефективність існуючих механізмів захисту прав платників податків знижує довіру до податкової системи, створює передумови для необґрунтованих донарахувань та правових конфліктів.

Таким чином, проблематика дослідження полягає у необхідності поєднання ефективних механізмів контролю господарських операцій із прозорими, доступними та правово визначеними процедурами захисту прав платників податків, що забезпечить баланс між інтересами держави та правами бізнесу і громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика контролю господарських операцій та захисту прав платників податків у системі податкового контролю, досліджувалась у працях таких науковців як: Пришва Н. Ю., Панченко О. І., Куркова К. М., Сорока Л. В., Шишов О. О., Дропа Я. Б., Тесля С. М., Піхоцька М. Р., Мельник Р. С., Мельник М. І., Головашевич О. О., Котенко А. М., Смичок Є. М., Кучерявенко М. П., Маринів Н. А. та інших.

Метою дослідження є комплексне вивчення механізмів контролю господарських операцій у сфері податкового контролю та аналіз ефективності адміністративних і судових способів захисту прав платників податків з точки зору правової визначеності, прозорості та забезпечення балансу між інтересами держави і суб'єктів господарювання.

Виклад основного матеріалу. Сучасний стан розвитку податкових правовідносин в Україні зумовлює підвищену увагу до забезпечення правової визначеності, прозорості та доступності механізмів захисту прав платників податків, а також посилення уваги до механізмів ідентифікації, перевірки та контролю господарських операцій як ключових елементів забезпечення фіскальної безпеки держави. Ускладнення податкового адміністрування, часті зміни законодавства та активізація контрольних заходів з боку держави об'єктивно підвищують ризики порушення прав платників, що актуалізує потребу у формуванні стабільних і передбачуваних процедур їх захисту. Крім цього, ускладнення економічних процесів, цифровізація господарської діяльності та поширення схем мінімізації податкових зобов'язань обумовлюють необхідність удосконалення інструментів податкового контролю, спрямованих на своєчасне виявлення ризикових операцій та запобігання податковим правопорушенням.

Правовий статус платника податків як учасника публічно-правових відносин передбачає не лише закріплення відповідних прав, але й наявність чітких та зрозумілих механізмів їх реалізації. Податковий кодекс України визначає право платника податків на оскарження рішень, дій або бездіяльності контролюю-

ючих органів, а також на отримання інформації щодо підстав і порядку застосування податкових норм [1]. Однак ефективність таких гарантій значною мірою залежить від рівня правової визначеності та прозорості процедур їх застосування.

З урахуванням запровадження правового режиму воєнного стану питання доступності та прозорості механізмів захисту прав платників податків набувають особливої актуальності. Об'єктивні обмеження, пов'язані з безпековою ситуацією, переміщенням населення, перебоями в роботі органів публічної влади та цифрової інфраструктури, істотно ускладнюють реалізацію платниками податків своїх процесуальних прав. У таких умовах доступність механізмів захисту повинна розглядатися не лише як формальна наявність процедур оскарження, а як реальна можливість їх використання незалежно від місця перебування платника, режиму роботи контролюючих органів та інших надзвичайних чинників.

Прозорість механізмів захисту прав платників податків у період воєнного стану має забезпечуватися шляхом чіткого та своєчасного інформування про особливості застосування податкового законодавства, зміни процедур та тимчасові обмеження. Недостатня визначеність і фрагментарність роз'яснень щодо порядку реалізації прав платників у надзвичайних умовах призводять до зростання правової невизначеності та ризику довільного застосування норм контролюючими органами. У зв'язку з цим підвищення рівня прозорості адміністративних процедур, стандартизація підходів до розгляду звернень та забезпечення відкритості мотивів прийняття рішень є необхідними передумовами збереження довіри до податкової системи та забезпечення ефективного захисту прав платників податків в умовах воєнного часу.

У науковій літературі наголошується, що принцип правової визначеності є складовою верховенства права та передбачає чіткість, передбачуваність і стабільність правового регулювання. Так, Пришва Н. Ю. зазначає, що нечіткість податкових норм і можливість їх різного тлумачення створюють умови для довільного застосування законодавства контролюючими органами, що негативно впливає на рівень захищеності платників податків [2, с. 148–151].

Прозорість механізмів захисту прав платників податків тісно пов'язана з доступністю інформації про порядок оскарження, строки розгляду скарг та мотиви прийняття рішень. У наукових дослідженнях підкреслюється, що відсутність належної аргументації рішень контролюючих органів та обмежений доступ платників до інформації щодо перебігу процедур оскарження знижують рівень довіри до податкової системи та ускладнюють реалізацію права на ефективний захист [3, с. 34–40].

Окремої уваги заслуговує проблема доступності механізмів захисту прав платників податків. Йдеться не лише про формальну можливість звернення зі скаргою або до суду, а й про реальну спроможність платника скористатися такими інструментами без надмірних часових, фінансових та процедурних бар'єрів. Як зазначає Шишов О. О., складність адміністративних процедур та високий рівень формалізму нерідко перешкоджають ефективному використанню платниками своїх процесуальних прав [4, с. 221–225].

Нестабільність адміністративної та судової практики у податкових спорах також негативно впливає на реалізацію принципів правової визначеності та прозорості. Різне застосування однакових норм податкового законодавства у подібних правовідносинах знижує передбачуваність правових наслідків для платників податків і підвищує рівень правової невизначеності.

Податковий контроль у сфері господарських операцій ґрунтується на комплексному застосуванні правових, організаційних та інформаційно-аналітичних механізмів. Податковий кодекс України визначає перевірки, інформаційно-аналітичне забезпечення та моніторинг операцій як основні форми здійснення контролю, спрямовані на встановлення достовірності даних податкового обліку та фінансової звітності платників податків [1].

Водночас ефективність таких механізмів безпосередньо залежить від якості ідентифікації господарських операцій та належної оцінки їх реального економічного змісту.

У науковій літературі наголошується, що ідентифікація господарських операцій є передумовою ефективного податкового контролю, оскільки дозволяє відмежувати реальні операції від фіктивних або формально задекларованих. Так, Дропа Я. Б., Тесля С. М. та Піхоцька М. Р. зазначають, що системний фінансовий моніторинг господарських операцій сприяє підвищенню прозорості фінансових потоків та мінімізації податкових ризиків [5, с. 37–39].

Автори підкреслюють значення аналітичних інструментів у процесі контролю та необхідність інтеграції інформаційних баз різних органів.

Особливе місце у механізмі податкового контролю займають документальні та фактичні перевірки, які дозволяють перевірити правомірність формування податкових зобов'язань і податкового кредиту. Як зазначає Мельник Р. С., перевірка господарських операцій має здійснюватися не лише з формально-юридичної точки зору, а й з урахуванням принципу превалювання сутності над формою, що є важливою гарантією протидії зловживанням у податковій сфері [6, с. 7].

Водночас у наукових дослідженнях звертається увага на проблему надмірного формалізму під час оцінки господарських операцій контролюючими органами.

Зокрема, науковці наголошують, що ототожнення податкового контролю виключно з формальними ознаками первинних документів може призводити до порушення прав платників податків та необґрунтованого донарахування податкових зобов'язань [7, с. 161–183]. Це актуалізує потребу у вдосконаленні методології перевірок.

Окремої уваги потребує використання ризик-орієнтованого підходу у процесі контролю господарських операцій. У науковій літературі зазначається, що застосування систем управління ризиками дозволяє зосередити контрольні заходи на операціях з підвищеним рівнем податкової небезпеки та зменшити адміністративний тиск на сумлінних платників податків. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності податкового контролю та раціональному використанню ресурсів контролюючих органів.

Висновки. Правова визначеність, прозорість та доступність механізмів захисту прав платників податків є ключовими умовами ефективного функціонування податкових правовідносин і довіри до системи контролю. Формальне закріплення прав без належних процедур їх реалізації не забезпечує реального захисту від порушень з боку контролюючих органів. Удосконалення правового регулювання має бути спрямоване на підвищення прозорості процедур, скорочення процесуальних бар'єрів та зміцнення балансу між правами платників і інтересами держави.

Механізми ідентифікації, перевірки та контролю господарських операцій залишаються основою податкового контролю, забезпечуючи фінансову дисципліну та стабільність системи. Ефективність їх функціонування залежить від синергії правових норм, аналітичних інструментів і принципу економічної обґрунтованості операцій. Подальший розвиток цих механізмів має включати автоматизацію моніторингу, застосування ризик-орієнтованого підходу та інтеграцію цифрових платформ для своєчасного виявлення порушень і мінімізації адміністративного тиску на сумлінних платників.

Адміністративні та судові механізми оскарження рішень контролюючих органів повинні бути чіткими, прозорими та доступними, що підвищує передбачуваність правових наслідків і зменшує кількість спорів. Комплексний підхід до контролю господарських операцій та захисту прав платників податків дозволяє мінімізувати ризики зловживань, забезпечити ефективний фіскальний контроль і створити стабільне та прозоре середовище для ведення бізнесу.

ДОДАТКОВА ІНФОРМАЦІЯ

ВНЕСОК АВТОРІВ: Усі автори зробили внесок порівну.

ФІНАНСУВАННЯ: Автори не отримували фінансування для цього дослідження.

ЗАЯВА ПРО ДОСТУПНІСТЬ ДАНИХ: Не застосовується.

КОНФЛІКТ ІНТЕРЕСІВ: Один із співавторів статті є членом редакційної колегії журналу. З метою врегулювання потенційного конфлікту інтересів зазначений автор був усунутий від усіх етапів редакційного розгляду даного рукопису, включаючи добір рецензентів та прийняття редакційного рішення.

Стаття пройшла незалежне подвійне сліпе рецензування (double-blind peer review) відповідно до редакційної політики журналу.

Інших конфліктів інтересів автори не заявляють.

Література

1. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755> (дата звернення: 01.03.2026).
2. Пришва Н. Ю. Правові проблеми регулювання обов'язкових платежів: монографія. Київ : ЕксОб, 2003. 280 с.
3. Панченко О. І., Куркова К. М., Сорока Л. В. Захист прав платників податків: особливості адміністративно-правового регулювання. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2024. № 3 (29). С. 34–40. DOI: 10.15587/2523-4153.2024.320800
4. Шишов О. О. Форми захисту прав платників податків. *Молодий учений*. 2015. № 2 (17). С. 221–225.
5. Дропа Я. Б., Тесля С. М., Піхоцька М. Р. Розвиток системи фінансового моніторингу як складової частини формування ефективного контролю й безпеки в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2021. Вип. 37. С. 35–43.
6. Мельник М. І. Податковий контроль в Україні: проблеми та пріоритети підвищення ефективності : монографія. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України», 2015. 330 с.
7. Головашевич О., Котенко А., Смичок Є. та ін. Податкове право України : підручник; за ред. М. П. Кучерявенка, Н. А. Маринів. Харків : Право, 2019. 440 с.

References

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2010). *Podatkovi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755> [in Ukrainian].
2. Pryshva, N. Iu. (2003). *Pravovi problemy rehuliuвання oboviazkovykh platezhiv* [Legal problems of regulation of mandatory payments]. Kyiv: EksOb [in Ukrainian].
3. Panchenko, O. I., Kurkova, K. M., & Soroka, L. V. (2024). Zakhyst prav platnykiv podatkiv: Osoblyvosti administratyvno-pravovoho rehuliuвання [Protection of taxpayers' rights: Features of administrative and legal regulation]. *ScienceRise: Juridical Science*, (3), 34–40. <https://doi.org/10.15587/2523-4153.2024.320800> [in Ukrainian].
4. Shyshov, O. O. (2015). Formy zakhystu prav platnykiv podatkiv [Forms of protection of taxpayers' rights]. *Molodyi uchenyi*, (2), 221–225 [in Ukrainian].
5. Dropa, Ya. B., Teslia, S. M., & Pikhotska, M. R. (2021). Rozvytok systemy finansovoho monitorynhu yak skladovoi chastyny formuvannya efektyvnoho kontroliu i bezpeky v Ukraini [Development of the financial monitoring system as a component of effective control and security in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, (37), 35–43 [in Ukrainian].
6. Melnyk, M. I. (2015). *Podatkovi kontrol v Ukraini: Problemy ta priorytety pidvyshchennia efektyvnosti* [Tax control in Ukraine: Problems and priorities for improving efficiency]. Lviv: Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy [in Ukrainian].
7. Holovashevych, O., Kotenko, A., Smychok, Ye., et al. (2019). *Podatkove pravo Ukrainy* [Tax law of Ukraine] (M. P. Kucheriavenko & N. A. Maryniv, Eds.). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 04.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 03.04.2026

Дата публікації: 10.04.2026

Hulak Olena

*Doctor of Law, Professor,
Professor of the Department of
Administrative and Financial Law
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine*

Ladychenko Viktor

*Doctor of Law, Professor,
Head of the Department of International Law
and Comparative Law
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine*

Sliusarenko Serhii

*PhD in Law, Professor,
Professor of the Department of
Administrative and Financial Law
National University of Life and
Environmental Sciences of Ukraine*

MECHANISMS FOR CONTROL OF ECONOMIC TRANSACTIONS AND PROTECTION OF TAXPAYERS' RIGHTS IN THE TAX CONTROL SYSTEM: LEGAL CERTAINTY, TRANSPARENCY AND EFFICIENCY

Summary. Introduction. Current development of tax legal relations in Ukraine is characterized by intensified control over business transactions and, simultaneously, increased attention to the protection of taxpayers' rights. However, existing tax control mechanisms and procedures for appealing decisions of regulatory authorities often fail to ensure adequate legal certainty, transparency, and efficiency. Excessive formalism in audits, fragmented regulatory acts, the absence of unified procedures, and insufficient integration of digital tools create risks of violating taxpayers' rights, increase administrative pressure, and contribute to legal disputes. The inefficiency of current taxpayer rights protection mechanisms reduces trust in the tax system, creating preconditions for unjustified tax assessments and legal conflicts. The research problem lies in the necessity of combining effective control mechanisms for business operations with transparent, accessible, and legally defined procedures for protecting taxpayers' rights, ensuring a balance between state interests and the rights of businesses and citizens.

Purpose. The aim of the study is a comprehensive examination of the mechanisms for controlling business operations within the scope of tax control and an analysis of the effectiveness of administrative and judicial methods for protecting taxpayers' rights from the perspective of legal certainty, transparency, and ensuring a balance between the interests of the state and business entities.

Materials and Methods. The research materials include: 1) the regulatory framework in the field of tax control regulation and judicial protection of taxpayers' rights; 2) works of domestic and foreign scholars dedicated to the analysis of business operation control mechanisms and taxpayer rights protection within the tax control system. The study employed a system of scientific methods of cognition: legal-analytical, analysis and synthesis, comparative-legal, and logical generalization.

Results. The article explores modern mechanisms for controlling business operations in tax administration and their relationship with the protection of taxpayers' rights. Particular attention is paid to the legal certainty, transparency, and accessibility of procedures for appealing the decisions, actions, and omissions of regulatory bodies that ensure a balance between state interests and taxpayer rights. The regulatory framework, including provisions of the Tax Code and the Code of Administrative Jurisprudence, as well as the practice of applying administrative and judicial protection mechanisms, is analyzed. Mechanisms for the identification, verification, and control of business operations are separately considered, highlighting their role in increasing tax control efficiency, preventing abuse, and ensuring financial discipline. The importance of automation and digital tools in monitoring business operations for the timely detection of risky

transactions, reduction of administrative disputes, and enhancement of control efficiency is emphasized. The necessity of standardizing procedures, integrating information databases, and applying a risk-oriented approach to ensure audit objectivity and maintain taxpayer trust in the tax control system is highlighted. The article argues that an effective combination of legal, organizational, and technological tools for controlling business operations, alongside transparent and accessible appeal mechanisms, is a key prerequisite for the stability of the tax system and the protection of taxpayers' rights. The need for improving regulatory acts, increasing procedural transparency, and integrating digital technologies into the system of control and rights protection is substantiated.

Prospects. Future scientific research should focus on developing monitoring automation, justifying the necessity of a risk-oriented approach, and integrating digital platforms for the timely detection of violations and minimization of administrative pressure on conscientious taxpayers. This will allow for the optimization of mechanisms for controlling business transactions and protecting taxpayers' rights within the tax control system regarding legal certainty, transparency, and the balance between the interests of the state and business entities.

Key words: tax control, business operations, protection of taxpayers' rights, legal certainty, procedural transparency, administrative appeal, risk-oriented approach, automated monitoring, tax disputes, digital tools.